

Oppaisiin sidottu ja kokoushuoneisiin suljettu tasa-arvotyö?

Elina Ikävalko

Moni meistä on joskus istunut kokouksessa, jossa keskustelua ei oikein synny. Puheenjohtaja puhuu suurimman osan ajasta, ehkäpä asioista, joita ollaan käsitelty jo aiemmissa kokouksissa, mutta jotka eivät ole edenneet – tai ovat edenneet vain vähän. Läsnäolijat katsovat vuoroin papereitaan, vuoroin ikkunasta ulos. Ikkunasta näkyy ehkä talvinen hämärtyvä iltapäivä, lunta satelee hiljalleen, kokoushuoneen ilma voi olla tunkkainen. Kuuluu huokauksia, yskähdyksiä, paperin kahinaa. Tunnelma on sanalla sanoen väsähtänyt.

Väitöskirjatutkimukseni merkittävin aineisto koostuu muistiinpanoista ja äänitteistä edellä kuvatun kaltaisista kokouksista. Kokoukset pidettiin ammatti-instituutin ja lukion kokoushuoneissa vuosina 2009–2011 ja niiden aiheena oli kyseisten oppilaitosten tasa-arvosuunnitelma. Osallistuin tutkimustani varten tasa-arvotyöryhmien työskentelyyn ja haastattelin niiden jäseniä. Lisäksi tein haastatteluja muissa toisen asteen oppilaitoksissa, joissa oli tehty tasa-arvosuunnittelua.

Tasa-arvosuunnitelma on tasa-arvolain velvoittama dokumentti. Siihen kirjataan, miten oppilaitoksessa sekä työ- että opiskelupaikkana edistetään sukupuolten tasa-arvoa, niin henkilökunnan kuin opiskelijoidenkin näkökulmasta. Tasa-arvosuunnitelman tulee muun muassa sisältää tavoitteita perusteettomien palkkaerojen ja kaikenlaisen häirinnän poistamiseksi. Koulujen tasa-arvosuunnittelussa pitää lisäksi kiinnittää huomiota siihen, että opiskelijavalinnat, opetuksen järjestäminen ja opiskelijoiden arviointi eivät sisällä syrjiviä käytän-

töjä vaan niissä sen sijaan pyritään edesauttamaan tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumista koulussa. Näitä niin kutsuttuja vähimmäisedellytyksiä on viime vuosina tiukennettu, sillä lainsäätäjän näkökulmasta ongelma on, etteivät tasa-arvosuunnitelmat täytä niille asetettuja tavoitteita. Joko suunnitelmat eivät ole olleet riittävän yksityiskohtaisia tai sitten niitä ei toteuteta, tai sekä että. Missään ei kuitenkaan rajata sitä, kuinka paljon tasa-arvotyön puitteissa voidaan tehdä ja kuinka suureen muutokseen pyrkii. Suunnitelmat voisivat siis olla myös valankumouksellisia.

Tasa-arvoa on oppilaitoksissa edistetty toki muillakin tavoin kuin tasa-arvosuunnittelun avulla. Jo vuosikymmenten ajan on tehty työtä tasa-arvonäkökulmien saamiseksi opetussuunnitelmiin, on perustettu projekteja, joiden avulla on pyritty vaikuttamaan muun muassa siihen, ettei opetuksessa toistettaisi hokemia sukupuoleen liittyvistä kyvyistä, ominaisuuksista tai kiinnostuksen kohteista ja että opiskelijoita ei ohjattaisi oletetun sukupuolen perusteella opiskelemaan tiettyä alaa tai ainetta. (Brunila 2009; Lahelma 2014.)

Viimeisten parinkymmenen vuoden aikana ja etenkin Euroopan unioniin liittymisen myötä tasa-arvoa on enenevässä määrin alettu perustella työelämän tarpeiden sekä taloudellisen tuottavuuden ja kilpailukyvyn termein. Tähän liittyvät myös merkittävät hyvinvointiyhteiskunnan rakenteita ja työelämää koskevat muutokset. Oikeudenmukaisuuteen ja eriarvoisuuteen nojaavien argumenttien painoarvo on tasa-arvopolitiikassa pienentynyt,

kuten on käynyt muillakin yhteiskuntapolitiikan osa-alueilla.

Olen väitöstutkimuksessani *Vaikenemisiä ja vastarintaa. Valtasuhteet ja toiminnan mahdollisuudet oppilaitosten tasa-arvosuunnittelussa* pyrkinyt tavoittamaan sitä, mitä tasa-arvosuunnittelun puitteissa on mahdollista tehdä – edellä mainitut yhteiskunnalliset muutokset huomioon ottaen. Olen kiinnostunut siitä, miten tasa-arvosuunnittelua oppilaitoksissa toteutetaan, ketkä siihen pääsevät osallistumaan, miten tasa-arvotyöryhmissä työskennellään sekä millaisia ongelmia ja mahdollisuuksia tasa-arvosuunnittelusta seuraa. Olen tarkastellut nimenomaan toimintatapoja. En ole niinkään pyrkinyt arvioimaan, miten tasa-arvosuunnittelussa on onnistuttu tutkimuksessani mukana olleissa oppilaitoksissa. Aikaisemman tutkimuksen perusteella tiedämme, että tasa-arvotyö kohtaa monenlaista vastarintaa ja että se helposti henkilöityy tekijöihinsä sen sijaan, että siitä muodostuisi työpaikan tai organisaation yhteinen asia.

Feministinen tutkimus on myös kritisoinut tasa-arvon edistämiseksi kehitettyjä menetelmiä (esim. Ikävalko & Brunila 2011; Kantola & Squires 2012). Tässäkin tutkimuksessa tasa-arvosuunnittelua on lähestytty siten, ettei se ole neutraali tai viaton – yhteiseen hyvään pyrkivä – toimintatapa vaan sen seuraukset voivat olla monenlaisia, ennakoimattomia, eivätkä yksiselitteisesti myönteisiä tai kielteisiä. Tutkimuksen tärkeimmiksi teemoiksi muodostuivat tasa-arvosuunnittelun tarkasteleminen hallinnan tekniikkana sekä siihen sisältyvien hiljaisuuksien, monensuuntaisen vastarinnan ja muutoksen mahdollisuuksien pohtiminen.

TASA-ARVOTYÖN TEKNISTYMINEN JA VAIETUT VALTASUHTEET TYÖRYHMÄSSÄ

Tuon tutkimuksessani esiin monia kriittisiä havaintoja tasa-arvosuunnittelun avulla tehtävästä tasa-arvon edistämistyöstä. Esitän, että tasa-arvosuunnittelu lainsäädännöllisenä velvoitteena sekä sen tueksi laaditut tasa-arvosuunnittelun oppaat ja ohjeistukset sekä viranomaisten, projektien ja yritysten järjestämät koulutukset osaltaan määrittelevät tapoja, joilla tasa-arvotyötä kouluissa tehdään. Ne ikään kuin luovat puitteet, joissa tasa-arvoa läh-

detään edistämään. Samalla niiden tuottama tieto tasa-arvosta, sukupuolesta ja muista eroista kietoutuvat koulun muihin käytäntöihin, ihmisten erilaiseen asemaan koulussa, sukupuoleen ja valtaan.

Oppaiden ja koulutusten tuottama ymmärrys tasa-arvosta on monesti määrällinen ja ymmärrys sukupuolesta puolestaan kaksijakoinen, mikä tarkoittaa, että miehiä ja naisia verrataan yhtenäisinä ryhminä toisiinsa. Tämä johtuu osaltaan tasa-arvo-lain edellyttämistä naisten ja miesten palkkoja sekä tehtävien jakoa koskevista kartoituksista. Mutta se on tietysti myös tasa-arvopuheeseen laajemmin sisältyvä tapa käsitteellistää sukupuolta ja asettaa tasa-arvopoliittisia tavoitteita.

Sinänsä tarpeelliset kartoitukset ja selvitykset ohjaavat ajattelemaan, että tasa-arvotyössä on aina kyse kahden vastakkain asettuvan ryhmän vertailusta valmiiksi laadittujen mallien pohjalta. Sukupuoli ei siksi näyttäydy tasa-arvotyössä kovin poliittisena tai monimutkaisena kysymyksenä, sillä syyt mahdollisesti havaittuihin palkkaeroihin tai epätasaiseen tehtävien jakoon löytyvät erilaisten ryhmien jäsenten erilaisista ominaisuuksista, jolloin on helppo todeta, ettei niihin voida vaikuttaa. Tasa-arvosta tulee hallinnollinen asia muiden joukossa, eivätkä itsestäänselvyyksiksi muodostuneet sukupuoleen liittyvät ajatustavat ja eriarvoistavat käytännöt asetu pohdinnan kohteeksi. Näin ollen, vaikkei tasa-arvotyöhön kohdistuisikaan suoraa vastustusta, mitä siihen myös toki kohdistuu, voivat tasa-arvosuunnitelmat jäädä hampaattomiksi, vain toistamaan jo ennalta tiedettyjä oletuksia sukupuolesta ja siihen liittyvän eriarvoisuuden syistä.

Tuon tutkimuksessani myös esiin, että yhdes- sä tekemistä ja opiskelijoiden osallistumista tasa-arvosuunnitteluun korostetaan tasa-arvosuunnittelun ohjeistuksissa. Siitä puhutaan oppilaitosten tasa-arvotyöryhmissä ja aineistossani olevissa haastatteluissa paljon. Opettajat ja koulun henkilökunta pitävät opiskelijoiden osallistumista tärkeänä, he korostavat yhteisen keskustelun merkitystä ja opiskelijoiden näkemyksiä halutaan kuulla. Kriittinen katse tuleekin kohdistaa jälleen käytäntöihin.

Kouluissa on totuttu toimimaan opettajavetoisesti, ja tasa-arvosuunnittelun oppaat puhuvat opiskelijoista toiminnan kohteina, jotka osallistetaan tasa-arvotyöhön – eivät tärkeinä osallistujina jo

sinänsä. Ne perustelevat tasa-arvotyöhön ryhtymistä siten, että siihen osallistuvilla opiskelijoille karttuu hyödyllisiä taitoja työelämää silmällä pitäen ja tasa-arvoisesti toimivan oppilaitoksen maine ja vetovoima opiskelijoiden silmissä paranee. Opettajat myös tekevät viime kädessä päätöksen siitä, miten tasa-arvosuunnittelua toteutetaan.

Näitä osallistujien asemaan oppilaitoksessa liittyviä (hierarkkisia) eroja ei kuitenkaan tasa-arvotyössä nosteta esiin. Siinä toimitaan ikään kuin yhteinen dialogi tekisi osallistujista keskenään tasa-arvoisia. Työryhmätyöskentelyyn kuuluu eräänlainen kommunikaation pakko, mutta tämä koskee ryhmän jäseniä eri tavoin, eikä kaikesta suinkaan puhuta. Työryhmää vetävän tasa-arvovastaavan on puhuttava ja täytettävä tyhjä tila ääneen ajattelullaan. Opiskelijat taas puhuvat useimmiten silloin, kun heiltä jotakin kysytään. Tutkijana tasa-arvotyöryhmässä tulisi parhaiten kuulluksi kun kerroin tutkimustuloksista ja tasa-arvolain edellytyksistä. Tutkijan oleminen ryhmässä myös auttoi perustelemaan tasa-arvotyön tärkeyttä ja vahvistamaan tasa-arvovastaavan asemaa ja asiantuntijuutta. Tasa-arvovastaava kun osasi kysyä tutkijalta oikeita kysymyksiä.

Tasa-arvotyöryhmässä ei kuitenkaan ole tapana puhua ryhmän jäsenten erilaisista vaikutusmahdollisuuksista tai vaikkapa työmäärien kasaantumisesta. Ja kuitenkin voisi ajatella, että ryhmä, jonka tehtävänä on tasa-arvon edistäminen, kiinnittäisi asiaan huomiota myös omassa toiminnassaan. Tuon tutkimuksessani esiin, että vaikenemiset työryhmässä toimivat vastahankaan yhdessä tekemistä ja kommunikaatiota painottavan työryhmätyöskentelyn kanssa. Opiskelijoiden vaikeneminen teki näkyväksi opettajavetoisen työskentelyn ongelmallisuuden. Vaikenemiset myös antoivat opiskelijoille tilaa olla ryhmässä, ehkä hajamielisesti, tilannetta sietäen, mutta siitä samalla etäisyyttä ottaen. Vaikenemiset eivät siten olleet merkityksettömiä vaikka niiden ”todellisia” syitä tai merkitystä ei voidakaan tavoittaa. Olen tutkimuksessani tulkinnut niitä toimintana, tekemisenä, jolla on seurauksia.

RIHMASTOMAINEN MUUTOS JA KULJESKELEVA TUTKIMUS

Kuten sanottua, tasa-arvosuunnittelu pyrkii muutokseen. Toimintatapojen muutokseen, muutokseen ajattelussa. Muutos ei kuitenkaan ole tasa-arvotyössä kovin helposti havaittavissa. Tasa-arvotyöstä koitua hyöty ei useinkaan ole välitöntä ja sitä on vaikea arvioida siitä huolimatta, että tasa-arvolaki näin kehottaa tekemään. Tämän tutkimuksen tulosten valossa näkyvän ja numeerisesti mitattavissa olevan muutoksen edellyttäminen kuitenkin ohjaa yksipuoliseen tapaan tarkastella tasa-arvoa ja tasa-arvotyön seurauksia. Voidaan esimerkiksi osoittaa, että jonakin vuona miesvaltaiselle alalle valittiin aiempaa enemmän tyttöjä, mikä määrällisen tasa-arvonäkemyksen kannalta onkin edistystä. Tai voidaan todeta, että työtehtävät jakautuvat nyt tasaisemmin opettajien kesken.

Hankalammin on osoitettavissa, kyseenalaistavatko opettajat ja opiskelijat enemmän sukupuoleen liittyviä itsestäänselvyksiä tai keskustellaanko niistä osana opetusta enemmän. Jos mitään näkyvää muutosta ei ole tapahtunut – kuten tasa-arvotyössä usein käy – voimmeko väittää, ettei mikään olisi muuttanut? Muutoksen on tosin saattanut sysätä liikkeelle jokin aivan muukin asia kuin varsinainen tasa-arvotyö.

Muutoksesta merkkejä etsivänä tutkijanakin huomasin odottavani jotakin näkyvää, konkreettista, erilaista. Ja turhautuvani, kun sellaista ei tuntunut ilmaantuvan. Aineistossa näytti olevan vain loputtomalta tuntuvaa toistoa, kuluneita tarinoita tasa-arvotyön vaikeudesta tai hedelmätöntä naisten ja miesten, tyttöjen ja poikien vertailua. Lopulta havaitsin, että muutosta olikin tasa-arvotyön yhteydessä syytä tarkastella hitaana, monensuuntaisena, eikä aina eteenpäin kulkevana edistyksen mielessä. Tämä vaikutti myös siihen, millaisena itse tutkimuksen tekeminen alkoi näyttäytyä. Aloin kiinnittää huomiota siihen, ettei tutkija ole irrallaan aineistoistaan ja käsitteistään vaan hänen ajattelunsa muodostuu yhdessä niiden kanssa. Tutkijan aiheestaan muodostama tieto syntyy monenlaisissa kohtaamisissa tekstien ja ihmisten kanssa, vaikeivät nämä kohtaamiset tule useinkaan nimetyksi varsinaisena tutkimusaineistona. Myös osallistumissellani tutkijana oppilaitosten tasa-arvotyöhön oli

seurauksensa, kuten edellä toin esiin. Aloin ajatella tutkimuksen tekemistä kuljeskeluna ja nomadisena liikkeenä (Braidotti 2011) erilaisten aineistojen välillä. Tällainen muutoksen monensuuntaisuuteen myöntävä tutkijan ote tuntui avaavan uusia näkökulmia kuluneelta vaikuttavaan aiheeseen, ja antavan tilaa hengittää hieman vapaammin.

Väitän tutkimuksessani, että tasa-arvosuunnittelu antaa vaikuttamisen paikkoja, mutta niitä syntyy ennemminkin sattumanvaraisesti kuin systemaattisesti. Koska tasa-arvotyö usein jää yksittäisten ihmisten vastuulle, sen jatkuvuutta ei voida varmistaa. Monesti käy myös niin, että tasa-arvosuunnittelun potentiaali ei avaudu sitä toteuttamaan velvoitetuille ihmisille. Paradoksi on, että tasa-arvotyö vaatisi tekijöiltään paneutumista ja innostumista muttei itsessään näytä synnyttävän niitä, ainakaan kovin helposti. Oppilaitoksissakin tasa-arvotyöhön ryhtyvät ne, jotka ovat jo valmiiksi aiheesta kiinnostuneita. Siten tasa-arvotyö saattaa olla osallistujilleen antoisaa mutta jäädä koulun muulle henkilökunnalle ja opiskelijoille etäiseksi.

Tapa, jolla tasa-arvotyötä tehdään, kietoutuu moniin yhteiskunnallisiin ja työelämää koskeviin muutoksiin. Jos työpaikalla toimitaan jo valmiiksi hyvin epävarmassa tilanteessa, ei tasa-arvotyölle välttämättä ole tilaa. Irtisanomisuhan tai suurten organisaatiomuutosten alla tai määräaikaisessa työsuhteessa työskenneltäessä ei ehkä haluta nostaa esiin sukupuoleen tai muihin erontekoihin liittyviä ongelmia. Ja koska tasa-arvosuunnitelman tekninen toteutus ja sen työläisyys monesti korostuu sisällön kustannuksella, on tasa-arvotyöhön liittyviä mahdollisuuksia hankalaa hahmottaa. Lisäksi työ- tai opiskelupaikkojen tasa-arvotyön mahdolliset hyödyt koskevat tietenkin vain niitä, jotka ovat

palkkatyössä tai opiskelevat. Niinpä monenlaisissa epätyypillisen tyypillisissä olosuhteissa, pätkä- ja silpputyössä tai ilman työsuhdetta työskenteleville tai opintojen ulkopuolella oleville tasa-arvosuunnittelulla on melko vähän annettavaa.

Mutta palataan lopuksi talviseen iltapäivään erään oppilaitoksen kokoushuoneessa. Moni kokouksissa istunut tietää, että väsähtänyt tunnelma saattaa äkkiä sähköistyä, tuoleillaan lojuvat ihmiset valpastua ja ajatukset alkaa virrata. Jokin jumituneelta vaikuttava asia lähtee liikkeelle, keksitään ratkaisu, vaikka sitten pienikin. Kuten alussa totesin, tasa-arvosuunnittelun seuraukset voisivat olla myös vallankumouksellisia. Mutta vallankumouksellisuus ei tässä tarkoita kaiken vanhan hylkäämistä, puhtaalta pöydältä aloittamista, vaan vähittäistä rihmastomaista liikettä, joka ei aina ole ennakoitavissa. Ehkäpä vain näkökulman vaihdosta: vaikkapa siten, että on aivan relevanttia ottaa sukupuolen moninaisuus tasa-arvotyön lähtökohdaksi.

FT Elina Ikävalkon kasvatustieteen väitöskirja Vaikenemisiä ja vastarintaa. Valtasuhteet ja toiminnan mahdollisuudet oppilaitosten tasa-arvosuunnittelussa (Silences and resistance. Power relations and possibilities of agency in gender equality planning in educational institutions) *tarkastettiin Helsingin yliopiston käyttäytymistieteellisessä tiedekunnassa 2.9.2016. Ikävalko työskentelee post doc-tutkijana Kasvatuksen ja koulutuksen tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden tutkimuskeskus AGORAssa. elina.ikavalko@helsinki.fi*

Väitöskirja on luettavissa:
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-2392-3>

KIRJALLISUUS

Braidotti, Rosi (2011) *Nomadic Theory. The Portable Rosi Braidotti*. New York: Columbia University Press.
Brunila, Kristiina (2009) *Parasta ennen. Tasa-arvotyön projektitapaistuminen*. Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia. Helsinki: Helsingin yliopisto.
Ikävalko, Elina & Brunila, Kristiina (2011) Tasa-arvosuunnittelu managerialistisen hallinnan tekniikkana.

Sosiologia 48:4, 323–337.
Kantola, Johanna & Squires, Judith (2012) From State Feminism to Market Feminism? *International Political Science Review* 33:4, 382–400.
Lahelma, Elina (2014) Troubling Discourses on Gender and Education. *Educational Research* 56:2, 171–183.